

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 745.51: 749.1

Марія ДЯКІВ

ДО ІСТОРІЇ СВІТОВОГО МЕБЛЯРСТВА: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Для визначення художньо-декоративних ознак сучасних меблів важливим є розкриття процесу зародження, генерації столярного мистецтва, вдосконалення технології декорування. У статті розглядаються чинники виникнення ремісничого виробництва меблів, що було пов'язане з інтенсивним розвитком цієї галузі. Простежується очевидний вплив архітектури на тектонічні видозміни меблевих форм. Проводиться пошук нових художніх форм меблевих виробів, через використання культурних традицій, а також висвітлюються явища, під впливом яких формувалися вподобання майстрів.

Ключові слова: меблярство, прототип, тектоніка, орнамент, інкрустація, профілювання.

З історії меблярської справи відомо, що прототипом сьогоdnішнього стільця користувалися єгиптяни, і така форма в них була доповнена функцією розкладання, а також його використовували в Древній Греції як стілець для прогулянок¹⁶. У романських житлових приміщеннях використовували вбудовані меблі. Але до сьогодні остаточно не з'ясовано час та місце виготовлення перших меблів, зокрема в дослідників грецького мистецтва знаходимо інформацію про те, що перші зразки-прототипи сучасних меблів виникли в Середземномор'ї, і вже в II ст. до н. е. сформувалися єгипетські прадавні місця для сидіння, представлені табуретами, стільцями та кріслами, а також скрині, кушетки та підголівники². Дослідження гробниць дало можливість виявити рельєфи сюжетних сцен із життя фараонів та знаті, де зображені меблі. Прикладом такого зображення є рельєф в інтер'єрі гробниці Кавіт (XXI ст. до н. е.) з виразними абрисами крісла, що має складну за конструкцією форму з невисокою спинкою. Більш складна тектоніка стільця з низькою спинкою та ніжками у вигляді звіриних лап зображена на стелі гробниці Хенуну, а використання зооморфного мотиву було пов'язане з релігійними віруваннями та їх трактуванням в усіх видах мистецтва. Сакралізація мотивів живої і неживої природи притаманна для ритуальних меблів Єгипту, на яких можна побачити солярні мотиви (сонце, зірки), рослинні (папірус) та геометричні орнаменти. Підтвердженням цього є трон Тутанхамона (XIV ст. до н. е.) у 20 рр. XX ст. знайдений археологом Говардом Картером, декорований різноманітними техніками – рельєфною різьбою, розписом та металевими накладками³. Дивує майстерність, з якою виготовлений цей виріб, адже тоді обробка деревини здійснювалася вручну (сокирою, пилою, свердлами, ножами) й зачищалася піщаником та пемзою. Майстри найчастіше використовували привозну деревину з Лівану, Фінікії, Нубії, і в одному виробі єгиптяни могли комбінували різні за структурою та кольором породи дерева. У зв'язку з цим слід припустити, що саме в Єгипті було започатковано виготовлення меблів (саркофагів, крісел, тронів), що стало взірцем для творення перших ліжок, диванів, кушеток.

Ритуальні меблі, зображені на кам'яних плитах Месопотамії, засвідчують існування меблів для сидіння в давніх ассірійців (700 р. до н. е.) (пластина з Ешнунна (Париж, Лувр) має зображення табурета)¹. Скупі відомості про меблі Крито-Мікенської культури (III–II тис. до н. е.) збереглися в поодиноких зразках – кам'яні лави, стільці Кносського палацу¹⁴.

У збережених артефактах вазопису древньої Греції простежується особливий декоративний підхід у створенні меблів, чому сприяв вплив різних культур на давньогрецьке мистецтво і будівельно-проектні процеси, що відбулися в архітектурі, де з'явилися нові типи храмів (периптер) та цивільних споруд. Останні складались з мегарону – однокімнатного приміщення, з якого пізніше розвинулися різні модифікації багатокімнатного будинку. Важливим формотворчим чинником в архітектурі було запровадження ордерної системи (доричний, іонічний, коринфський ордери). У доричному ордері колона мала форму стовпа, що звужувався доверху, в іонічному – база та капітель мали вигляд двох завитків (волюти та колони коринфського

ордера), які відрізнялися від іонічної карнизоформуючою капітеллю з рослинного орнаменту (листя аканта). Слід звернути увагу й на антаблемент, складений з архітрава (балки, що лежать на колонах і несуть весь тягар перекриття), фризу та карнизу. Ці елементи ордерної системи використовувались як основний формотворчий аспект у конструкції меблів XVI – поч. XIX ст.

Грецькі меблі архаїчного періоду – прості геометризовані форми, запозичені з азіатського мистецтва, але після розпаду у III ст. до н. е. Греції, художні традиції нової елліністичної держави стали вирішальними. У цей період були створені автентичні грецькі меблеві форми, серед яких виділяється “клімос” – жіночий стілець зі спинкою, різні зображення якого можна знайти у вазописі та на надгробних стелах (стела Хегесо 340 р. до н. е.). Окрім стільців та крісел, поширення набув складний стілець з вигнутими всередину ніжками, а також лава – звичайна, церемоніальна. Форми цих меблів об’єднувало використання зооморфних та архітектурних мотивів – волют та канелюрів, що забезпечували стильову єдність виробів. У вазописному сюжеті лекаря “Померлий біля стели” (остання третина V ст. до н. е.) зображено важкий масивний стілець з високою спинкою, яка завершується трикутним фронтоном з акротеріями по кутах⁸. Подібні аналоги таких форм можна спостерігати у конструкціях тронного чи “крилатого” крісла, а також у сучасних, дещо спрощених стільчиках.

Невід’ємною частиною інтер’єру грецьких будинків було ложе (“кліне”), що являло собою ліжко-софу. Воно мало два призначення – місце для сидіння й місце для відпочинку. Тому конструкція ложа (рама на чотирьох опорах) була зумовлена його призначенням і стала незмінною в наступних історичних стилях. У вазописі є також зображення столів простих форм, що складаються з прямокутної стільниці на чотирьох опорах (“Танцівниці і акробатки” Гідрія, бл. 430 р. до н. е.)⁹. Сюжети вазопису відображають і більш витончені форми столів зі звуженими до низу ніжками, декорованими повздовжніми лініями (канелюрами), що імітують та повторюють драпірування тканини. Саме проста форма стала прототипом “кухонного” стола і найбільш поширена в меблярстві. У грецьких меблях застосовувалося декорування металевими накладками, пластинами, вставками, а також “... виготовляли уже і багаті меблі з бронзи...”⁷.

Римська архітектура мала суттєві відмінності від грецької, особливо це виявлялося в плануванні римських приміщень, що склалися з атріума, таблінума (ідальні), кімнат для чоловіків та жінок, а також господарських кімнат. Таке планування мали будинки міста Помпеї, що трагічно припинило своє існування через вулканічну лаву в 79 р. до н. е. Дерев’яні взірці меблів не збереглися, але при розкопках були знайдені у Помпеях мармурові столи та меблі з бронзи, аналогічні до конструкцій попередньої культури. У їх декорі з’явилися нові елементи – арка і розетка, та на відміну від грецьких інтер’єрів римська культура, окрім меблів для сидіння (стілці, крісла, табурети) використовувала велику кількість столів, що пов’язувалося з її традицією споживання їжі напівлежачи. Особливо цінувалися круглі обідні столи на одній опорі, що були поширені в ренесансі, а також у XX ст. – римські столи з прямокутною стільницею, які мали багате декорування. Декор, зокрема, був нанесений рельєфною різьбою, зооморфними та рослинними мотивами (фігури грифонів, левів, орлів, листя аканту, квітів, гірлянд). Самостійним типом меблів стали скрині на ніжках, з яких поступово розвивалися різноманітні типи шаф, змінюючи в часі свій внутрішній та зовнішній вигляд.

Римські меблі характеризувалися двома формотворчими напрямками, що базувалися на геометричних, прямолінійних конструкціях та дугоподібних формах. Останні інтерпретують зооморфні мотиви, що виявляються в реалістичних зображеннях голів та лап лева на ніжках столів, стільців, табуретів. Цікаве чергування геометричного орнаменту (меандру) з рослинним створює на римських взірцях лінійні композиції, що підтримують стилістику виробу. Дедалі частіше почали з’являтися меблі для сидіння з м’якими частинами (сидіння, подушки), прикрашені пластичним декором, а “основними елементами орнаментики були рослинні орнаменти, комбінації квітів, листя...”¹¹ Меблеві майстри наступних століть не тільки не відкинули нововведення в тектоніці, декорі римського мистецтва, а й розвинули ідею стилю, втілюючи її в подальших стильових напрямках.

Меблі ранньохристиянського періоду представлені новим напрямом, відмінним від попереднього більшою геометризованістю форми та схильністю до східних мотивів (арабеск). Нові типи споруд – п’ятинефні базиліки декорувалися фресковими мозаїчними зображеннями.

До того ж меблярство мало подібну до мозаїки техніку декорування – інкрустацію, якою відтворювали символічно-орнаментальні стрічкові та модульні композиції. З тектоніки та декору зникає пластика плавних, вигнутих ліній, – їх замінює чітка вертикаль та горизонталь. В орнаменту вводяться нові знаки-символи – хрестовидні мотиви, що широко використовувалися на меблях сакрального призначення (лавах, скринях, стільцях).

Для меблів цього періоду важливим було не саме декорування, а наповнення його християнськими знаками, і такий підхід мимоволі створював художній аспект форми, що демонструють сторінки Галицького Євангелія (XII – поч. XIII ст.). У Євангелії зображені різні за формою крісла, спинки яких мають трикутні, прямокутні та овальні завершення¹⁰. Такі крісла й стільчики призначалися для роботи за письмовим столиком. З ілюстрованої сторінки євангеліста Марка чітко видно письмовий стіл на двох опорах, наскрізно прорізаних трикутниками у вигляді хреста. Євангелісти Іоанн та Лука зображені за столиками прямокутної форми на чотирьох продовговуватих ніжках, що оздоблені інкрустацією та різьбою. На іконі невідомого походження “Моління з чинами” XV ст. (регіональний музей Перемишльської землі) крісло з овальною спинкою є центром композиції, а тричетвертне положення крісла дає можливість оглянути його бокову частину з невисокими ніжками.¹² Широка геометризована спинка стільця на іконі з Ванівки “Моління з чинами” XV ст. (Національний музей у Львові) з боків обрамлена стовпоподібними ніжками, що зверху мають завершення у вигляді трикутної піраміди, а сидіння перетворене на лаву з чотирма боковинами¹³.

Для візантійських меблів характерна масивність форм, застосування фільоночних модулів, ритмічне повторення елементів, запозичених з архітектури. У період розвиненого середньовіччя, XI–XII ст., мистецтво “... знаходилося під сильним впливом феодально-релігійної ідеології”¹⁵. Художники, ремісники “... стояли на нижчих ступенях феодальної драбини...”, що не давало їм можливості пропагувати нові ідеї в мистецтві⁴. Лише після завершення процесу формування середньовічного міста ремісники стали об’єднуватися в цехи, залучаючи художників-майстрів “... які діяли на свій страх і ризик, прикрашаючи храми”, і завдяки яким “мистецтво у середньовічній Європі стало справою рук людей із нижчого класу, але не тільки рук, але й розуму і серця”⁵. Однак тоді усі види мистецтва перебували під жорстким контролем церкви, серед яких й архітектура, що розвинула нові типи храмів і житлових будівель.

Фортеці – будівлі заможних феодалів, що мали оборонне призначення, не потребували розкоші. Визначений спосіб життя у фортецях не сприяв виникненню нових видів меблів, а використовувані предмети (скрині, лави, стільці) мали спрощені форми й невелику кількість оздоблення. В цей період зі скринь розвинулися форми невеликих шаф для зберігання церковного майна, найчастіше окуті металевими декоративними смугами, як декоративний елемент впроваджувалися точені стержні для стільців, крісел.

На тимпані церкви св. Ядвіги у Тшебниці зображено сюжет “Давид перед Саулом”, де персонажі сидять на двох різних за формою стільчиках, але однакових за конструкцією⁶. Основним декоративним елементом цих форм є профільовані аркові пластини між ніжками. Техніка профілювання пластин полягала в накладанні на гладку дерев’яну поверхню дошки з прорізаними отворами у формі арок чи інших архітектурних елементів. Конструктивні з’єднання стільця оздоблювали квітами (трилистої, чотирилистої форми), а в окремих випадках нижня частина подібних стільчиків виконувалась як скриня, що було інноваційним у меблярстві.

Без видимих конструктивних змін залишилося ліжко, до якого пізніше додали верх (балдахін). Столи – прості за конструкцією, здебільшого на двох опорах, що з’єднувалися царгами. Стилістика романських меблів тяжіла до спрощеної подачі форми, підтримуваної лаконічною декорацією.

У романському мистецтві тільки зароджувався художній світогляд середньовіччя, що досягнув свого апогею в XII–XIII ст. у країнах Європи (Франції, Німеччині). Не порушувалася гармонія середовища та інтер’єру, меблеві форми запозичували елементи з готичної архітектури (стрільчасті арки, краби, вімперги, “рози”, нервюри, мерлони), а конструкція меблів створювалася за принципом рамочно-фільоночної в’язі і була відома ще римлянам. На відміну від романських, готичні меблі виготовляли з пиляних дощок, що стало можливим лише з використанням пили 20-х рр. XIV ст.

Дерев'яні меблі ранньої готики (шафи, скрині) за об'ємом нагадували важкі кам'яні форми пізньої готики, тектоніка та пропорції меблів змінилися за рахунок видовження їх форми, що зумовлювало незначну деформацію їхніх окремих частин. Це особливо простежувалося в меблях для сидіння, спинки яких у висоту розширилися, а нижня важка частина набула форми скрині. Такі громіздкі, нерухомі меблі були частиною дорогого інтер'єру. Але існували й альтернативні варіанти стільців та крісел – простий стілець з дощок, що за формою нагадував лаву. Проте найпоширенішою серед меблів для сидіння була лаву (одномісна, багатомісна), складена з двох боковин, дошки для сидіння, підставки для ніг і задньої спинки-ніжки. У побуті XI–XIII ст. були поширені скрині, замінені шафами у пізній готиці. Прямокутні скрині на чотирьох опорах оздоблювалися металевим окуттям, різьбою. З різновидів готичних шаф виник буфет (місце для зберігання посуду та кухонного приладдя), що складався з верхньої відкритої частини (приставки), у деяких випадках з нішами, і нижньої частини у вигляді шухляд та скрині. Один вид меблів поєднував дві й більше функцій, що забезпечувало більш зручне використання їх у побуті. Так, у кухонних столах під прямокутною стільницею з'явилися шухляди, у письмових столах рухомі стільниці.

Інноваційною формою, призначеною для зберігання церковних книг та вітварів-складнів, стала молитовна шафа невеликих розмірів на високих ніжках, що всередині складалася з великої кількості полиць та комірок. В іспанських готичних меблях поширення набуло бюро, що взяло від конструкції шафи нижню частину з полицями, а для французьких готичних меблів характерне було багате оздоблення фільонки стрічковим ажурним орнаментом, мотивами трилисника, плюща, виноградної лози, грифона, імітації тканин. У європейських країнах оздоблення меблів здійснювалося різними техніками. В Іспанії раму та фільонку шаф оздоблювали, крім різьблення, інтарсією. Італія та Іспанія геометризували рослинні елементи, зводячи їх до простих форм кола, ромба, квадрата, у Німеччині використовувалося складне поєднання ажурних плетінок з рослинних та архітектурних мотивів, а доповненням до складного рельєфного оздоблення було профілювання окремих деталей лав, столів.

Металеві меблі середньовіччя представлені поодинокими взірцями у вигляді стільців зі шкіряними сидіннями. В подальшій історії меблярства відомо про металеві вироби при дворі Карла Великого (срібні крісла) та металеве ліжко Наполеона¹⁷:

Меблеві форми Європи відображають зміни історичних стилів і зміни, що відбувалися в тектоніці, декорі та в техніці виконання. Виготовлення їх тісно пов'язане з особливостями менталітету певної країни. В історії меблярства можна виділити два підходи до меблетворення: професійне та аматорське. Збережені взірці ремісничого виробництва засвідчують високий професійний рівень майстрів столярної справи. Про меблі як вид декоративного мистецтва можна говорити з огляду на те, що вони мали не лише конкретне призначення в побуті, а й виконували естетичну функцію. Меблеві форми набули певних стильових ознак, притаманних архітектурі, що, у свою чергу, визначило необхідність умеблювання внутрішнього простору з подальшим поділом меблів на види, типи відповідно до зон їх розташування. Таким чином, під впливом архітектури відбувалися значні зміни в художніх меблях, їх формі та декорі.

¹ Анри де Моран. История декоративно-прикладного искусства / Анри де Моран. – М. : Искусство, 1982. – С. 118.

² Дмитриева Н. А. Краткая история искусств. Вып. 1 : От древнейших времен по XVI век : Очерки / Н. А. Дмитриева. – 6-е изд. – М. : Искусство, 1988. – 319 с. : ил.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Кес. Д. Стили мебели / Д. Кес. – М. : Изд-во В. Шевчук, 2005. – 269 с.

⁸ Колпинский Ю. Д. Великое наследие античной Эллады и его значение для современности / Ю. Д. Колпинский. – 2-е изд. – М. : Изобразительное искусство, 1988. – 161 с. : ил.

⁹ Там само.

¹⁰ Кривавич Д. П. Українське мистецтво : навч. посіб. : у 3 ч. / Д. П. Кривавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черпанова ; передм. проф. С. Павлюка. – Львів : Світ, 2004. – Ч. 2. – 268 с. : 80 вкл., іл.

- ¹¹ Ліниця О. Химерність римських меблів / О. Ліниця // Про меблі : Всеукраїнський рекламно-інформаційний журнал. – 2009. – № 2 (47). – С. 33.
- ¹² Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII–XV ст. / Патріарх Димитрій (Ярема). – Львів : Друкарські куншти, 2005. – 505 с.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Полевой В. М. Искусство Греции : в 2 т. / В. М. Полевой. – 2-е, доп. изд. – М. : Советский художник, 1984. – Т. 1. – 536 с. : ил.; т. 2. – 408 с. : ил. : 578.
- ¹⁵ Черепихина А. Н. История художественной обработки изделий из древесины : учеб. для сред. ПТУ / А. Н. Черепихина. – 2-е изд. – М. : Высшая школа, 1987. – 191 с. : ил.
- ¹⁶ Möbel: von der Renaissance bis zum Jugendstil / von Gert K. Nagel. – 6. Aufl. – München : Battenberg, 1994. – 236 s.
- ¹⁷ Там само.

Для определения художественно-декоративных признаков современной мебели важно раскрытие процесса зарождения, генерации столярного искусства, совершенствования технологии декорирования. В статье рассматриваются факторы возникновения ремесленного производства мебели, что было связано с интенсивным развитием этой отрасли. Прослеживаются очевидные влияния архитектуры на тектонические видоизменения мебельных форм. Ведётся поиск новых художественных форм мебельных изделий через использование культурных традиций, а также освещаются явления, под влиянием которых формировались предпочтения мастеров.

Ключевые слова: мебельное дело, прототип, тектоника, орнамент, инкрустация, профилирование.

To determine the artistic and decorative features modern furniture is important to the process of disclosure of origin, generation wood art decoration improving technology. The article describes the factors of production craft furniture that was is connected with the intensive development of industry. There has a clear implication for the tectonic architecture modifications furniture forms. To search for new artistic forms of furniture products through the use of cultural traditions and highlights the phenomenon under the influence of artists formed preferences.

Keywords: furniture, prototype, tectonics, ornament, incrustation, profiling.

УДК 745: 738.8

Олена ДЯКІВ

ВИТОКИ ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКОГО ГОНЧАРСТВА

Одним з важливих завдань у дослідженні західноподільського гончарства XIX–XX ст. є регіональне вивчення, проведене на матеріалі пам'яток музейних збірок, а також польових матеріалів. У рамках західноподільського безпосереднього під регіону об'єктом наукового осмислення обрано культурно-мистецькі процеси у сфері гончарства, простежується спільна морфологічна належність творів, їх стилістичні витoki.

Ключові слова: осередок, майстер, культура, гончар.

На початок XX ст. припадає поява наукових досліджень, присвячених гончарству Поділля. У поле уваги дослідників потрапили східноподільські центри гончарства, яким присвячені праці О. Прусевича (видання 1916 р.) та дослідження М. Фріде (1928 р.). У вивченні кераміки західних областей помітний внесок зробили К. Матейко (вид. 1959 р.) та Ю. Лащук (вид. 1969 та 1998 рр.). У монографії К. Матейко матеріал подано в історико-етнографічному аспекті, розкрито функційні та локальні особливості осередків гончарства³. У розділах “Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва” Ю. Лащук найбільшу увагу відводить XIX ст., як найбільш продуктивному, на його думку, періоду гончарства України. Автор виокремлює центри підполивного розпису Східного Поділля (Бубнівка, Смотрич), а також західноподільські – Бережани, Підгайці, Товсте². Упродовж 1970–1990-х рр. українське мистецтвознавство поповнилося кількома виданнями, що присвячувалися кераміці різних історико-